

**Van vrijdag 8 mei
tot zondag 10 mei
1992**

Driedaagse oversteek naar LONDEN

PROGRAMMA

zie p. 2.

PRAKTISCHE GEGEVENS

- De deelname in de reiskosten bedraagt 7.500 BEF.
- Dit bedrag omvat : de reis en alle verplaatsingen per autocar, de overtochten per boot, twee overnachtingen in tweepersoonskamers (2.000 BEF toeslag voor éénpersoonskamer) met bad of douche (ontbijt inbegrepen), de inkomgelden en gidsen.
- De middag- en avondmalen zijn vrij naar keuze.
- Een extra verzekering (annulatie, ongeval/repatriëring, diefstal/verlies bagage ten belope van 15.000 BEF max.) is mogelijk voor een supplement van 250 BEF.
- Inschrijvingen dienen te geschieden per overschrijving van het gepaste bedrag op rekeningnummer 068-2039260-56 van EPITAAF vzw, met vermelding "Londen", het aantal personen en (desgevallend) "Verzekering".

Agenda

Zaterdag 4 april 1992, 10.30 uur :

Rondleiding op het kerkhof van LAKEN.

Afspraak aan de ingang, O.-L.-Vrouwvoorplein.

Zaterdag 25 april 1992, 10.30 uur :

Rondleiding op de begraafplaats van BERCHEM (Antwerpen)

onder leiding van Petra Maclot.

Afspraak aan de ingang, Koninklijke Laan.

(meer hierover op p. 6)

Zaterdag 2 mei 1992, 10.30 uur :

Rondleiding op het kerkhof van LAKEN.

Afspraak aan de ingang, O.-L.-Vrouwvoorplein.

Zaterdag 23 mei 1992 :

Daguitstap naar de vallei van de Lienne (Ardennen),

waar C. Kockerols ons laat kennismaken met typische leisteenmonumenten en andere merkwaardigheden op de kerkhoven van Rahier, Basse-Bodeux, Arbrefontaine, Salmchâteau, Houffalize, Olomont en Marches (zie artikel vorige Nieuwsbrief)

Afspraak : O.-L.-Vrouwvoorplein te Laken om 8.30 uur.

Lunch in Vielsalm is vrij. Terugkeer voorzien omstreeks 18.00 uur. Prijs van de uitstap (autobus + kosten) : 750 BEF voor Epitaafleden, 850 BEF voor niet-leden. Vooraf inschrijven noodzakelijk.

Zaterdag 6 juni 1992, 10.30 uur :

Rondleiding op het kerkhof van LAKEN.

Afspraak aan de ingang, O.-L.-Vrouwvoorplein.

Zaterdag 20 juni 1992, 10.30 uur :

Bezoek aan het Emile Verhaerenmuseum, vervolgens aan de tombe zelf en nadien aan de begraafplaats van SINT-AMANDS

onder leiding van Paul Servaes.

Afspraak : Museum, Kaai 22, Sint-Amands-aan-de-Schelde.

Wij verzoeken U op voorhand in te schrijven door overschrijving op rekeningnummer 068-2039260-56 van Epitaaf, 1020 Brussel, met vermelding van datum, activiteit en aantal personen.

Prijs indien niet vermeld : Leden 75 BEF / Niet-leden 150 BEF.

Requiems

1-3 april, 20.30 uur :

Antwerpen, Elisabethzaal,
Ein deutsches Requiem, Brahms.

22 mei, 20.00 uur :

Antwerpen, deSingel,
Requiem van Fauré.

27 mei, 20.00 uur :

Antwerpen, deSingel,
Das Berliner Requiem, Weill.

Driedaagse oversteeek naar Londen

Met de driedaagse trip naar Londen in het vooruitzicht gaf voorzitter Marcel Celis een voordracht voor onze vrienden van de "Association des Artisans Monumentistes" die ons bij deze oversteeek zullen vergezellen. Wij geven hier een samenvatting van de lezing, bij wijze van voorsmaak, voor wie er op 8, 9 en 10 mei wil bij zijn. Onze lezers die deze uitstap moeten missen geven we bij deze toch de gelegenheid om zich even te kunnen inleven in deze zoektocht langs de Londense begraafplaatsen.

Een koninklijke nekropool

Vanaf de 13de en de 14de eeuw werden de Engelse koningen begraven in **Westminster Abbey**.

Het lag dan ook voor de hand dat ook Henry VI er zijn laatste rustplaats zou vinden temidden van zijn voorvaderen. Het lot beschikte daar echter anders over. Hij werd vermoord in 1471 in de Londense Tower en in der haast begraven in de abdij van Chertsey. Toch zou dit niet zijn definitieve rustplaats worden. Geruchten omtrent mirakels om en rond zijn grafombe brachten zijn opvolger, Koning Richard III ertoe het stoffelijk overschot te laten overbengen naar Windsor. Men wou daar zelfs een speciale funeraire kapel te zijner eer oprichten. Intussen begon echter een touwgetrek om de vermoorde Koning. Chertsey, Windsor en Westminster eigenden zich allen om uiteenlopende redenen het inhumatierecht toe; alleen Westminster echter kon inroepen dat Henry VI haar als laatste rustplaats had uitverkoren. Daarom richtte Westminster een petitie tot de koning "pro corpore beati viri Henrici Sexti". Uiteindelijk werd op 5 maart 1498 in Greenwich beslist in het voordeel van Westminster. De abdij moest evenwel op eigen kosten het stoffelijk overschot overbrengen van Windsor. Toch was dat niet de reden - het ging om een bedrag van

500 pond - waarom die overbrenging niet onmiddellijk plaatsgreep.

Henry VII, die intussen Richard III opvolgde, deed pogingen om de heiligverklaring van zijn oom te bekomen en wenste de overbrenging uit te stellen tot er een waardige funeraire kapel was opgericht in Westminster Abbey. De vroegtijdige dood van Henry VII maakte dat hij de voltooiing van zijn project niet meer beleefde. Zijn ambitieuze opvolger, Henry VIII, zette de bouw van de kapel weliswaar verder, maar ... reserveerde er voor zichzelf de ereplaats. Toch zou ook hij er niet begraven worden; hij vervoegde zijn

geliefkoosde echtgenote Jane Seymour die begraven was in Windsor. Ook Henry VI zou Windsor trouwens nooit verlaten. Henry VII werd daarentegen wel begraven in de gotische funeraire kapel van Westminster Abbey, aan de zijde van zijn echtgenote Elisabeth van York. Hun tombe is er omgeven door de koninklijke graven van Elisabeth I, Mary van Schotland en andere Koninklijke hoogheden.

Westminster Abbey bleef echter niet slechts gereserveerd voor koninklijke begravingen. De koninklijke gisanten - die zich perfect in de gotische omgeving integreerden - werden steeds meer verdrongen door andere monumentalere graf- en/of herdenkingsmonumenten. Archi-

De overzeese uitstap van 8-10 mei 1992 naar de Londense begraafplaatsen wordt samen georganiseerd door EPITAAF vzw en ADAM asbl. Onze tweetalige gids is Epitaafoorzitter Marcel M. Celis. Onder voorbehoud van mogelijke detailwijzigingen, volgt hier het

PROGRAMMA

Vrijdag 8 mei :

- 14.00 uur : vertrek per autocar vanop de parking van het Hôtel des Trois Clès te Gembloux.
Niet-gemotorizeerden kunnen ons kontakteren voor een eventuele lift vanuit - bijvoorbeeld - Laken.
- 18.00 uur : overtocht per boot vanuit Calais.
Avondmaal mogelijk tijdens de overvaart
- 20.30 uur (lokale tijd) : aankomst in het hotel.
Avondwandeling

Zaterdag 9 mei :

- Voormiddag, vanaf 9.00 uur : geleid bezoek aan **Westminster Abbey en St. Paul's Cathedral**.
- Lunch in het gezelschap van de National Association of Memorial Masons.
- Namiddag : geleid bezoek aan **Bunhill Fields** en aan een plaatselijk **grafzerkmakersbedrijf**.
- Avondmaal vrij, of in het gezelschap van voormelde **N.A.M.M.**

Zondag 10 mei :

- Voormiddag, vanaf 10.00 uur : geleid bezoek aan het **Golders Green-crematorium**.
- Lunch bij **Kenwood House**, en vrij bezoek aan het park en/of de schilderijencollectie.
- Namiddag : geleid bezoek aan **Highgate Cemetery**.
- 15.30 uur : vertrek per autocar naar Dover.
Avondmaal mogelijk tijdens de overvaart
- 23.00 uur : aankomst in Gembloux.

teet-beeldhouwer James Gibbs richtte er bijvoorbeeld het monument op voor John Holles, eerste hertog van Newcastle (1662-1711). Schilder Godfrey Kneller (1646-1723) die nochtans bij leven te kennen had gegeven dat hij niet in Westminster wilde begraven worden ("*By god, I will not be buried in Westminster Abbey, they do but fools there*") verkoos ter aarde besteld te worden in de rustigere omgeving van de begraafplaats in Twickenham. Op verzoek van zijn weduwe echter werd het monument overgebracht naar Westminster. In een veel recenter verleden kreeg ook Sir Winston Churchill (1874-1965) - die begraven is in Bladon, Oxfordshire - er een herdenkingsmonument. Niet iedereen echter kreeg toegang tot deze roemrijke omgeving. Dichter George Byron (1788-1824) werd die alvast ontzegd.

Westminster Abbey dankt haar roem niet enkel aan het feit dat hier doorheen de eeuwen koningen en hoogwaardigheidsbekleders werden

begraven. In het transept geniet de "Poets Corner" de belangstelling van menig modaal bezoeker. William Shakespeare (1564-1616), Geoffrey Chaucer (1343-1400), auteur van de "Canterbury Tales", John Dryden (1631-1700), Ben Jonson (1573-1637), William Blake (1757-1827) en nog vele anderen worden er in een graf- of gedenkplaat herinnerd, al merkte de dichter Addison op dat "*In the poetical quarter I found there were poets who had no monuments and monuments wich had no poets*". Lewis Carroll (1832-1898) auteur van "Alice in Wonderland" en de Welshman Dylan Thomas (1914-1953) behoren tot de meest recente aangebrachte.

Saint-Paul's Cathedral

In 1663 werd de jonge architect Christopher Wrenn door de Koninklijke Commissie aangesteld (samen met nog twee andere architecten) om de stabiliteitsproblemen van de oude, en herhaaldelijk door incidenten

Highgate West Cemetery. Grafmonument van de familie Wombwell. George Wombwell (1788-1850), aan zijn reizende diershow begonnen met een koppel boa constrictors, zou later uitpakken met de "Elephant Man". De zalig op zijn voorpoten ingedommelde leeuw, die Wombwells graf bekroont, zou Nero kunnen zijn, die ooit - overigens zonder veel succes - in het strijdperk werd gezet tegen zes geketende honden.
Foto : Filip Tas.

ten geteisterde kathedraal, van nabij te onderzoeken. Christopher Wrenn stelde in zijn rapport van 1666 een grondige aanpak voor : de bouw van een nieuwe koepel - ter vervanging van de oude kruisingstoren - en de herbouw van grote delen van de kerk werden hierbij vooropgesteld. De Commissie had nog maar net dit voorstel goedgekeurd of nauwelijks één week later werd Londen geteisterd - in de vroege ochtend van 2 september 1666 - door "The great Fire", waarbij ruim 4/5 van de oude stad werd vernield. Saint-Paul's Cathedral bleef niet gespaard. Nog in de daaropvolgende week legde Christopher Wrenn een nieuw plan voor aan de Koning,

Highgate West Cemetery. Grafmonument van Alfred Edward Prosser (1862-1923), handelaar in sportartikelen, vanwaar de tennisrackets en de crickettoebehoren.
Foto : Martine Wijnants.

waarbij hij niet alleen de totale heropbouw van de vernielde stad voorstelde maar ook een nieuwe kathedraal. Een enorme koepelconstructie en een langgerekt koor waren het hoofdkenmerk van de nieuwe St. Paul's. De eerste steenlegging volgde op 21 juni 1675; de bouw zou meer dan 35 jaar duren.

Geen enkele Londense kerk of abdij had het monopolie over de begravingen en St. Paul's vormde hierop geen uitzondering. De crypte, die zich onder de gehele kathedraal uitstrekt, moest aan de concurrentie voldoen. Eerst en vooral werden er enkele oude graven - die de brand hadden weerstaan - in onder gebracht. Snel kwam ook de toelating tot particuliere begravingen. Als eersten vonden de architect-ontwerper en zijn familie er hun laatste rustplaats. Het graf van Christopher Wrenn (1632-1723) bestaat uit een grote zwartmarmere vloerplaat met een opmerkelijk epitaaf : *"Reader, if you seek a memorial : look around you"*. Velen na hem volgden : architecten, kunstenaars, beeldhouwers en schrijvers. Wij noemen hier slechts enkele meer bekenden : Joshua Reynolds (1723-1792), John Constable (1776-1837), Lawrence Alma Tadema (1836-1912)... Ook de opeenvolgende voorzitters van de Koninklijke Academie van Schone Kunsten kregen er een herdenkingsplaat; merkwaardig zijn verder die van Philip Sidney (1554-1586), Ivor Novello (componist) en Henry Moore (beeldhouwer).

Het verbod om in de kathedraal zelf monumenten op te richten werd een eerste maal doorbroken naar het einde van de 18de eeuw toe, voor de realisatie van vier monumenten. Eén daarvan is dat van schilder Sir Joshua Reynolds door John Flaxman, belangrijk vertegenwoordiger van de neoklassieke stro-

ming. Ook de nationale helden van de Napoleontische oorlogen tussen 1793 en 1815 - waaronder Wellington (overwinnaar van Waterloo) en Nelson (Trafalgar) - kregen een monument in de kathedraal en een tombe in de crypte. De laatste begraving in de crypte was die van Graaf Beatty in 1936. Het bijzetten van asurnen gebeurt ook nog vandaag.

De kerkhoven

De aanwezigheid van talrijke en veelsoortige (parochiale, joodse en andere verbonden aan een gemeenschap) is te verklaren vanuit de demografische expansie van Londen. Van 30.000 zielen ten tijde van de vestiging van de koning in Londen in de 12de eeuw, evolueerde de bevolking naar 100.000 bij de dood van Mary Tudor in 1558; 200.000 in 1603, overlijdensjaar van Koningin Elisabeth; 670.000 in 1700; meer dan 1 miljoen inwoners in 1801; reeds 2.700.000 inwoners bij de Wereldtentoonstelling in 1851, om uiteindelijk te komen tot een bevolking van 6.600.000 in 1901. Een maximum werd bereikt in 1939 met 8.610.000 inwoners, een aantal dat zich sinds 1975 stabiliseerde rond de 7 miljoen.

Er zijn natuurlijk - zoals in alle grote steden - veel kerkhoven verdwenen

zonder zelfs één spoor na te laten. De overgebleven begraafplaatsen daarentegen getuigen nog steeds van de geschiedenis van de stad, haar diverse wijken en haar inwoners.

Zo is er bijvoorbeeld het oude **Hugenotenkerkhof** (Wansworth, ten zuiden van de Thames), of het vreemde **mausoleum van Sir John Soanne** (1753-1837), enig overgebleven monument van het oude kerkhof van **St. Giles**, gelegen achter het Saint Pancracestation.

Het oude kerkhof van **Camberwell** is gelegen in een wijk waarvan de geschiedenis teruggaat tot de Romeinse periode; een volkse wijk waar in de middeleeuwen leerlooiers, brouwers, vissers, wevers en nog vele andere ambachtslieden woonden, waar theaters zoals "The Rose", "The Swan", "The Globe" en "The Hope" floreerden naast talrijke andere "huizen van plezier". Ben Johnson, William Shakespeare, Chaucer en Charles Dickens waren van hier afkomstig of verbleven er op zijn minst een poos.

Daarentegen leunt de begraafplaats van **West Brompton** meer aan bij het residentiële karakter van de wijk ten zuidwesten van Hyde Park. Het is een uitgestrekt funerair park uit de late 19de eeuw, met een grote

verscheidenheid aan monumenten - neogotische, neobarokke, neo-Egyptische... - die de status van de begravenen moesten weerspiegelen.

De begraafplaats van **Bunhill Fields** gaat terug tot de 14de eeuw en werd heraangelegd in 1665 om de talrijke slachtoffers van de grote pestepidemie te kunnen opvangen. Toch blijkt dat het nooit zover kwam; de nekropool werd een uitverkoren laatste rustplaats voor de "non-conformisten", de niet-anglicanen. Het was dan ook de enige Londense begraafplaats waar ze konden worden begraven zonder de verplichte aanwezigheid van een priester. Om hygiënische redenen werd Bunhill Fields gesloten in januari van het jaar 1854. Niet minder dan 120.000 Londenaren vonden er de eeuwige rust. Een acte, daterend van 1867, bepaalde dat het een publiek toegankelijk park zou worden en dat bleef het tot op heden. Het wordt gekenmerkt door een opeenvolging van stèles ("headstones"); de grafopschriften zijn vaak origineel en soms zelfs met een humoristische ondertoon. Schilder William Blake, afstammelingen van - de niet zo populaire - Oliver Cromwell en romanschrijver Daniël Defoe (Robinson Crusoe) hebben er een monument.

Ten noorden van Londen, nabij het domein Hampstead - in de 18de eeuw een uitverkoren recreatieoord - ligt het oude dorp **Highgate**. In 1836 - na stemming van een nieuwe wet op de begraafing - werd er een grote begraafplaats aangelegd. Architect Stephan Geary en landschapsarchitect David Ramsey stonden in voor de creatie ervan. De landschappelijke aanleg voorzag in een afwisseling van monumentale en wijde perspectieven, naast meer discrete en romantische hoekjes. Het park kon plaats bieden aan meer dan 30.000 graven. Het werd door de Londense bisschop ingehuldigd op 20 mei 1839. Voor de niet-anglicanen werd een kleine noordoostelijke uithoek van het kerkhof gereserveerd. Het grote

succes van dit kerkhof maakte uitbreiding noodzakelijk, over Swains Lane heen.

Na de Tweede Wereldoorlog sloot Highgate zijn deuren. In 1981 werd overgegaan tot verkoop. De "Friends of Highgate Cemetery" namen het kerkhof over en voorzien er nog steeds in het toezicht en onderhoud. Hier en daar worden er ook monumenten gerestaureerd; die van de cirkelvormige Egyptische laan - overschaduwde door een Libanese ceder - is in dat opzicht exemplarisch. De Oostelijke uitbreiding van het kerkhof is nog het enige gedeelte dat in gebruik bleef. Onder de beroemdste grafmonumenten citeren we dat van pianist Thornton (met inderdaad een heuse piano als grafmonument) of de monumentale portretbuste van Karl Marx (1883).

Tot de meest prestigieuze en indrukwekkende funeraire oorden van Londen behoort zeker en vast het **crematorium van Golders Green**. Het werd in 1900 opgericht om tegemoet te kunnen komen aan de steeds toenemende vraag. Het ligt

op een behoorlijke afstand van Londen en niet ver van Highgate. De hoofdgebouwen zijn een creatie van architect Sir Ernest George. Een lange galerij vormt de monumentale ingang. Het oude columbarium bevat maar liefst 1700 urnen, waaronder die van Sigmund Freud en ballerina Anna Pavlova. Een oratorium, een herdenkingskapel en enkele beeldhouwwerken zorgen er voor een gepast kader. De grasvelden strekken zich uit over 5 hectaren en zijn beplant met bomen en struiken. Sinds de aanleg werd hier de as van 275.000 overledenen verstrooid. Ook hier weer moeten we ons beperken tot enkele namen : Jack Buchanan, Marc Bolan (zanger), Charles Rennie Mackintosh (beroemd architect van de Glasgowse school), T.S. Eliot, Sir Alexander Fleming, acteur Peter Sellers en Keith Moon (drummer van de popgroep The Who)... Een bezoek aan de Londense kerkhoven zou niet compleet zijn mocht men aan deze groene nekropool voorbijgaan.

Naar een voordracht van Marcel M. Celis

Over de begraafplaats Berchem en haar grafmonumenten

Tijdens het jaar 1992 zal bij Epitaaf bijzondere aandacht gaan naar de oudere Antwerpse begraafplaatsen en daarin kadert het onderzoek naar de historie van de begraafplaats Berchem en haar grafmonumenten. Bij gebrek aan bestaande literatuur diende deze studie echter volledig van bij het begin te worden aangepakt : naast het maken van een inventaris ter plaatse, moet daarvoor ook het gemeentelijke archief van het district Berchem geheel worden uitgepluisd, wat gezien zijn weinig geordende toestand een werk van zeer lange adem dreigt te worden. Vooralsnog zijn weinig gegevens bekend over de aanleg van dit funeraire park, noch over de daartoe eventueel

gebruikte inspiratiebronnen. Ook over het oorspronkelijke uitzicht, de ontwerper van het geheel, de bouwmeesters van de belangrijkste monumenten, kan momenteel nog steeds weinig met zekerheid gezegd worden.

Toch krijgt het verhaal dag op dag meer vorm, terwijl de materiële getuigen, voor zover ze er nog staan althans, ondertussen uiteraard voor zichzelf blijven spreken. Deze eerste, in het kort weergegeven neerslag toont reeds aan, dat het vorsen de moeite loont, te oordelen naar de interessante variëteit en kwaliteit der monumenten zelf, en de cultuurhistorische belangrijkheid der personages, zowel de begra-

venen als de ontwerpers van hun gedenktekens. Bovendien lijkt de algemene bewaartoestand van het patrimonium misschien toch niet zo dramatisch, zodat een herwaardering van deze Berchemse begraafplaats als funerair museumpark helemaal niet onmogelijk zou zijn... Laat dit dus een uitnodiging zijn.

Oprichting en uitbreiding

De vroegere begraafplaats van Berchem, gelegen rondom de Sint-Willebrorduskerk, werd wegens plaatsgebrek reeds vanaf 1829 uitgebreid. Aan het einde van het jaar 1878 stelde de provinciale conducteur vast dat dit kerkhof voorgoed te klein was geworden en verzocht de gemeente uit te kijken naar een nieuwe plaats.

De eerst voorgestelde grond "Op Stuivenberg", en gelegen achter de kerk, werd echter afgekeurd wegens het gevaar voor de gezondheid van de troepen in de naburige kazernes. Andere terreinen werden dan weer ongeschikt bevonden omdat ze te kleiachtig waren of te nat, terwijl een begraafplaats een zandachtige, droge grond vereist. Ondanks de tegenkantingen van het Ministerie van Oorlog werd op 30

juli 1883 dan toch overgegaan tot de aankoop van het perceel 211, gelegen op de hoek van de Steenweg naar Wilrijk - nu Koninklijke Laan - en de Oude Baan naar Mechelen - nu Floraliënlaan. Reeds op 31 december werd deze nieuw aangelegde begraafplaats in gebruik genomen.

In augustus 1886 moest reeds een eerste maal worden vergroot; in 1890 werd de omheining verlengd en een poort bijgeplaatst; het jaar daarna werden de gietijzeren beeldengroep van Christus en heiligen geplaatst.

Toen in 1920 door de N.V. Stadsuitbreiding een voorstel werd ingediend voor het creëren van de nieuwe woonzones de "Schom" en de "Molens", was dit er aanleiding toe de begraafplaats nogmaals te vergroten. Op 19 december 1921 werd tot een uitbreiding besloten van 19.000 m² en de oprichting van de nieuwe toegangspoort aan de Oude Baan. Ook werd de oude grafmakerswoning langsheen de Koninklijke Laan gesloopt en vervangen door een nieuwe op de huidige plaats, langsheen de Floraliënlaan, nabij het kruispunt met de Elisabethlaan.

De laatste vergroting gebeurde in 1933, terwijl de huidige grafmakerswoning, later bestemd voor de beheerder van de begraafplaats, in 1938 werd afgewerkt. Het jaar daarop werd dan de toegangspoort op de hoek der Floraliënlaan en Elisabethlaan toegevoegd. Een verslag van december 1935 toonde aan, dat als de bevolking niet te zeer zou toenemen, een ontruiming der perken slechts om de 15 jaar nodig zou zijn. Na die laatste vergroting was er plaats voor 4.700 graven, voorlopig voldoende voor de toen ongeveer 275 gewone begravingen per jaar ...

Ondertussen is zoals voor de meeste oudere begraafplaatsen het nijpend plaatstekort een acuut probleem geworden, ondanks de enorme teruggang van het gebruikelijke teraarde bestellen ten voordele van de verstrooiing, wat het probleem van een teveel aan bijzettingen enigszins indijkt. Uitbreiding is niet meer mogelijk, zelfs niet voor een columbarium.

Huidige toestand

Door de wet van 1971, die de eeuwigdurende concessie herroept, staan meer en meer oude grafmo-

Begraafplaats
Berchem (Antwerpen).
Grafkapel van de familie
Oedenkoven-Hugens
(ca. 1904).
Foto's : Eugène Warmenbol.

*Begraafplaats Berchem (Antwerpen).
Grafmonument van de familie Vermeulen-
Steels uit de art-déco-periode (ca. 1934).
Foto : Eugène Warmenbol.*

numenten op de lijst voor ontruiming en behalve voor de oorlogsslachtoffers, is een ereperk hier niet voorzien, zodat binnen zeer afzienbare tijd weinig of geen der oorspronkelijke gedenksteden zullen overblijven...

De enige oplossing lijkt ook hier een totale omschakeling, waarbij het geheel wordt herbekeken, niet louter als begraafplaats voor de doden van nu, maar als overlevend patrimonium voor de mens van morgen. Momenteel genieten de begraafplaats van Berchem, noch bepaalde van haar grafmonumenten echter enige vorm van wettelijke bescherming. Nochtans biedt deze ongetwijfeld waardevolle site, mits de nodige heraanleg van de beplanting en de consolidatie van sommige graven, nog steeds een interessant potentiëel als cultuurhistorisch park, als openluchtmuseum voor kleinarchitectuur, beeldhouwkunst, als spiegel van de zo boeiende laat-19de- en begin 20ste-eeuwse bloei-periode van de metropool Antwerpen op cultureel, sociaal en economisch gebied.

Staalkaart

Zoals het een begraafplaats met allure betaamt, biedt Berchem haar bezoekers een staalkaart aan van architecturale getuigen uit de eclectische stijlperiode van rond de eeuwwisseling. Slechts enkele gedenktekens werden bij het opruimen van het oude Berchemse kerkhof naar deze begraafplaats overgebracht en dateren dus van vóór 1883, zoals onder meer het monument van graaf Ludovicus de Merode, die stierf in 1830.

Neoromaans zijn vooral enkele fraaie, maar met sloping bedreigde grafkapellen zoals deze van de diamant-tairstfamilie Bovie - Van Camp (1885) en Sanders (ca. 1886), maar ook het Byzantijns-getinte graf van

kunstschilder Josef Ratinckx en echtgenote (1937). Neogotische grafkapellen werden opgericht voor de families Boeynaems, een eveneens veroordeeld gebouwtje, maar ook opstaande stenen zoals die voor de familie De Roy - Williame, of tomben als die van de familie Guillaume D'Hanis (1889). Eclectisch van vormgeving zijn onder meer de monumentale familiegraven Nottebohm (1871), Neutens - De Schoonen (ca. 1912), van minister van Staat Victor Jacobs (1884)...

Maar daarnaast zijn er ook, zij het weinige, interessante creaties te vinden uit de vroege 20ste eeuw. Enkele elegante voorbeelden zijn onder meer de in art nouveau ontworpen zwartgepolijste grafstenen van de familie G. Heldens, of de arduinen variant voor Frans Bly (ca. 1920), maar ook bijvoorbeeld de vrij typische rotsparthij van de familie Van den Dries - Debuchy (1909). Meer Sezession van stijl is het opmerkelijke grafmonument van architect Jos Bascourt en zoon, wellicht door de jongste ontworpen (1927), of dat van de industriëlenfamilie Strybos - Ziesmer (1920), terwijl de naieve gedenksteen met trieste jonkvrouw van de familie J. Horremans - Brand het meer volkse karakter weerspiegelt.

Vooruit uit de art-déco-tijd toont dit funerair park meerdere knappe rea-

lisaties. Opvallend van kwaliteit zijn de op de rondpunten gesitueerde monumentale familiegraven zoals dat voor Van Beylen - Eriksson door Jan Poels (1931), en de imposante rustplaats voor eigen rekening uitgevoerd door de aannemersfamilie Frans Vermeulen - Steels (ca. 1934), terwijl ook de typische, met klimopranken versierde zerken in meerdere varianten aanwezig zijn, zoals die van de koffiefamilie Van Rickstal - Jerotka (ca. 1919), naast vele verzorgd afgewerkte maar eenvoudiger voorbeelden, waaraan deze begraafplaats nog rijk is. Onvermijdelijk zijn uiteraard de ereperken voor oorlogsslachtoffers en voor militairen, opgericht naar een ontwerp van gemeentearchitect De Roeck na de Tweede Wereldoorlog.

Zelfs van enig exotisme zijn hier elementen te ontdekken : zo is de Egyptomanie vertegenwoordigd met enkele eerder sobere creaties als de graven der families Arthur Van Hoeborghen - De Meyer, Emmanuel Bal - Bruynseels (ca. 1925) of Spapen - Vaes (ca. 1958). Ook de meer ingeburgerde, klassiek geworden obelisk als grafmonument is in verschillende vormen aanwezig, zoals de enorme naald van architect E. Van Opstal voor de familie van de schatrijke diamant-handelaar Léandre Latinie (ca. 1905), de gepolijste versie van Jacob Stinissens familie, etc.

Recente graftekens

Ondanks de enorme teruggang van de grafcultuur geven enkele hedendaagse zerken niettemin blijk van een streven naar enige persoonlijkheid. Opmerkelijke getuigen daarvan zijn bij voorbeeld het met Boeddhabeeldje en spreuk "Om mani pe me hung" gesierd graf van Roeland Coveliers (1989), of de met een barok aandoend metalen kruis bezette rustplaats van Chaffart, het romantische hart met bloemen voor Jan Maes (1990), de plaat met zwarte kruisen voor de familie Fluit...

Een bijzondere plaats in het hart krijgt ongetwijfeld altijd het "kinderhoekje", dat in Berchem verwaarloosd, chaotisch en duidelijk vergeten is. Aandoenlijk met zijn naieve versiering van speelgoedvliegtuigje en autootje rond de ouderwetse foto is het grafje van baby Wesley Marks (1987). Maar ook tussen de graven der grote mensen verspreid liggen oudere kleine zerkjes, de vergane portretten gehoord door porseleinen bewaarengeltjes.

Bekende ontwerpers

Als grafbeeldhouwers staan hier vooral de namen vermeld van de aannemersfamilies Jonckheer, Willems, Poels, Patteet, Vets. Slechts enkele namen van bouwmeesters doken tot nog toe op : Bascourt, J. De Vroey, H. Thielens, E. Van Opstal.

Aan losstaande sculptuur is deze begraafplaats niet zo rijk, zij het, dat enkele kwaliteitsvolle realisaties opvallen en dan ook behoren tot de absolute toppers onder de nog aanwezige monumenten : het praalgraf van burgemeester Frans Van Hombeeck Jr. met de gesluiserde bronzen engelenfiguur, een samenwerking tussen bouwmeester Jean De Vroey en beeldhouwer Alphonse Strymans (1907), de prachtige witmarmeren vrouwenfiguur van P. Sobry voor de familietombe, de bronzen gesluiserde wachters en de kruisdragende jongeling van Arthur Pierre bij de indrukwekkende grafkapel van de diamantairsfamilie Louis Coetermans (ca. 1910), de witmarmeren treurende vrouw uit de sinds jaren in zorgwekkende toestand verkerende, half ingestorte, en desondanks nog steeds prachtige grafkapel van de kaarsenfabrikanten Oedenkoven - Hugens (ca. 1904), de kaarsendragende bronzen man en vrouw van Albert Poels bij het graf van de aannemersfamilie Jacques Van Riel (ca. 1944), de reuzenengel van Cornelis Van Dongen tegen de zerk van de familie Dryepont - Van Dongen (ca. 1932), maar ook de drie bronzen kinderen tegen de tombe van de familie Penn - Segers.

De Berchemse graven bieden daarentegen een mooie verzameling aan bronzen portretmedaillons in laagrelief, met vooral werk van Floris, Alfons en Jozef De Cuyper, Alphonse Strymans, Alfons Mauquoy, Frans Jochems, J. Norga, en ook wel van

Stan Peet, P. Etienne, Adolf en Cornelis Van Dongen, ... terwijl ook stenen reliëfs van Joseph-Germain Geefs op het graf van de familie Nottebohm (1867), van A. Van Dongen voor E. De Pooter - M. Heylen, van Edward Melis voor de familie K. Deplae - Geurickx (1951) en van Albert Poels, voor eigen familiegraf (ca. 1940), te ontdekken zijn.

Lang niet alle bekende personen kregen merkwaardige grafmonumenten, en aan de uiterst eenvoudige of sobere, en als monument onopvallende graven van bepaalde personages zou de bezoeker voorbijlopen : de architecten van grote kerken Jules en zoon Edward Bilmeyer (1920), de modernist E. Van Steenberghe (1952), de fantasierijke decorateur Henri Verbuecken (1926), de oudheidkundige en conservator Frans Claes (1933), en naast hen, talrijke letterkundigen, toondichters, kunstschilders, etc.
Het plezier van de ontdekking.

Petra Maclot,
Antwerpen, 14.3.1992

*De Leuvense Vereniging voor Volkskunde maakt bekend dat de **Wilfried Grauwelsprijs voor Volkskunde**, ter waarde van 50.000 BEF, in november 1992 voor de zesde keer kan worden uitgereikt. Academici en niet-academici kunnen hun werk in drie exemplaren sturen naar de Leuvense Vereniging voor Volkskunde, p.a. Seminarie voor Volkskunde KULeuven, Blijde Inkomstraat 21, 3000 Leuven, waar ook het reglement van de prijs te verkrijgen is.*

EPITAAF vzw

Onze-Lieve-Vrouwvoorplein 16
1020 Brussel

Redactie :

Bert Bracke, Karel Roelants, Filip Tas, Linda Van Santvoort, Martine Wynants.
Met medewerking van Marcel Celis en Petra Maclot.
Deze nieuwsbrief werd gezet en gedrukt door Carto, 1210 Brussel.
V.U. Linda Van Santvoort,
O.-L.-Vrouwvoorplein 16, 1020 Brussel.

Jaarabonnement :

450 BEF door overschrijving op rekening 068-2039260-56 van Epitaf met vermelding van naam, adres en jaartal.

Giften :

Giften voor het inrichten van een Museum voor Grafkunst en voor het restaureren van grafmonumenten zijn steeds welkom op rekening 000-0000004-04 van de Koning Boudewijnstichting, met vermelding 'Programma Bouwkundig Erfgoed' én specificering 'Restauratie Salu' of 'Restauratie Grafmonumenten'. Indien U zou wensen dat uw gift voor de restauratie van een specifiek monument wordt aangewend, is voorafgaandelijk overleg noodzakelijk. Een attest voor fiscale aftrekbaarheid wordt binnen een termijn van dertig dagen na ontvangst van de gift aan de schenker opgezonden.